

<https://doi.org/10.62837/2026.7.246>

ZƏMİNƏ MUSTAFAYEVA
ATU

**AZƏRBAYCAN VƏ ALMAN DİLİNDƏ FRAZEOLÖGİZMLƏR VƏ
QANADLI SÖZLƏRİN DİLİN ZƏNGİNLƏŞMƏSİNDƏ ROLU**

Açar sözlər: Dil, idiom, qanadlı sözlər, söz birləşmələri, fraza, məfhum

Keywords: Language, idiom, catchwords, word combinations, phrase, concept

Ключевые слова: Язык, идиома, крылатые фразы, словосочетания, фраза, понятие

Dilin inkişafına təsir edən əsas amillər mədəniyyət və sosial həyatdır. Cəmiyyətləri birləşdirən və hər bir cəmiyyət üçün özünəməxsus üsluba malik olan mədəniyyət dillərin ən təməl elementidir. Zamanla mədəniyyət və sosial dəyişikliklər Həyat və həyat tərzini dil inkişafına da təsir göstərir. Hər sahədəki inkişafa paralel olaraq dillərə yeni sözlər əlavə olunur. Dilə əlavə olunan bu sözlər bəzən tək, bəzən də birdən çox məfhum şəklində olur. ifadələrdən və ya düsturlu sözlərdən ibarətdir. Türk dilində bir neçə anlayışla geniş mənalar ifadə edən ifadələr (İng. Phrases or Expressions, German Redensarten or Phrases) və atalar sözləri (İng. Atalar sözləri, Alm. Sprichwörter), mürəkkəb sözlərə (İng. Mürəkkəb sözlər, almanca. Zusammengesetzte Wörter) çox rast gəlinir. Frazem anlayışı türk dilində deyim kimi işlədilir. Klassik qrammatika kitablarında rast gəlinən məhdud sayda deyimlərin yerinə daha geniş tərkibli ifadələr daxil edildiyi üçün bu araşdırmada deyim yerinə ifadə anlayışı istifadə edilmişdir. Bu ifadələrin ümumi adı frazadır. Fraz; Buraya bütün formul ifadələri, məsələn, söz birləşmələri, atalar sözləri, birləşmə (İng. Collocation, German Kollokation), mürəkkəb sözlər və s. Bu tədqiqatda Cowie (2002)-nin Fraseology: Theory, Analysis, and Applications, Burger (2008)-in Phraseologie / Phraseology və Mel'çuk (2015)-in Clichés, an Under Studied Subclass of Phrasemes (cit. Granger & Paquot 2008). Cowie (2002) ifadələr anlayışını mürəkkəb sözlər kimi müəyyən edir. O, ifadələri iki əsas qrupa ayırır: "kombinator və qeyri-kombinator" [1.6]. O, həmçinin kombinator söz birləşmələrini məhdud kollokasiyalar, simvolik ifadələr və xalis söz birləşmələri kimi üç qrupda araşdırır. Mel'çuk (2015) ifadələri iki əsas qrupa ayıraraq araşdırır. Bunlar; leksik ifadələr və semantik-leksik ifadələr. O, həmçinin leksik ifadələri və semantik-leksik ifadələri üç əsas başlıq altında araşdırır: söz birləşmələri, birləşmələr və klişelər (Mel'çuk, 2020). Burger (2008) də frazeoloji vahidlər üzərində işləyir. Cowie (2002) və Mel'çuk (2015) fərqli olaraq, Burgerin tipologiyası diskurs təhlilinə əsaslanır. Bu təhlil əsasən, ifadələr üç qrupa bölünməlidir. Bunlar; referensial diskurs, mətnli diskurs və kommunikativ diskurs. İstinad mesajın əsas daşıyıcısı diskursdur.

İstinad etdikləri şəxs, obyekt və s. faktlara istinad edir. Bu qrupa leksik və qrammatik birləşmələr, eləcə də idiomlar, iki və/və ya üç müddətli mürəkkəb sözlər və fellər daxildir. Mətn nitqinə mürəkkəb ön sözlər, mürəkkəb bağlayıcılar və zərflər

daxildir (Granger & Paquot M., 2008-də göstərildiyi kimi). İfadələr, başqa sözlə, formul ifadələr dilin zənginləşməsinə, deyilənlərin daha təmtəraqlı və təsirli şəkildə ifadə olunmasına şərait yaradır. İşlənən ifadələr cəmiyyətlərin mədəni elementlərini geniş şəkildə əks etdirir. müəyyən dərəcədə köçürmələr. Dil; O, təkcə mədəniyyəti deyil, həm də inancları, adət-ənənələri, ənənələri və adətləri əks etdirir. Hər bölgəyə və rayona görə fərqləri ehtiva edir. Bu elementlərin zənginliyi də dilin zənginliyini göstərir. İfadələr cəmiyyətin bir çox mədəni, sosial və regional xüsusiyyətlərini ehtiva edən, nitq fiqur kimi işlənən, bir neçə anlayışla çoxlu məna daşıyan, daşıyıcı kimi çıxış edən ifadələrdir. Cəmiyyətlərin bu xüsusiyyətlərini keçmişdən günümüzdə daşıyaraq, cəmiyyətlərin inkişafında və qarşılıqlı təsirində rol oynayır. İfadələrin əsrlər boyu yaşayıb günümüzdə qədər gəlib çatmasının səbəbi onların danışanlar tərəfindən fəal və tez-tez işlədilməsidir. Atalar sözü və söz birləşmələrindən başqa formal sözlər olan mürəkkəb sözlər, birləşmələr, terminlər və qohum sözlərlə insanlara təkliflər edilir, lətifələr edilir, tənqid edilir və ya təriflənir. Formulaik ifadələr mühakimə ifadə edir, ifadələr isə heç bir mühakimə bildirmir. İstifadə olunduqda ifadələr dilə təmtəraqlı ifadə qatarı qarşı tərəfə daha çox təsir edir. Bu səbəbdən ifadələrdə nitq fiqurlarından tez-tez istifadə olunur. Danışq və ədəbi dili sadəlikdən xilas etmək üçün bir çox ritorik vasitələrdən istifadə olunur. Dilin davamlı dəyişməsi və qarşılıqlı təsiri ilə çoxlu sayda ifadələr yaranmışdır. Hazırlanmış ifadələrdə tez-tez metaforalardan istifadə olunur. Metafora bir anlayışa onun əsas mənasından başqa bir məna vermək deməkdir. Metafora mahiyyətcə dil hadisəsi və sözlərə xas xüsusiyyət olduğundan bədii və ritorik ifadələr üçün ifadələrdən istifadə olunur. Ona görə də məqalə Azərbaycan və alman dilində frazeologiya ilə daha yaxından məşğul olmaq və onun müxtəlif cəhətlərini göstərmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Frazeologiya, frazeologizmlərlə, yəni sabit söz birləşmələri ilə məşğul olan dilçilik elmidir.[2,6] Bundan əlavə, frazeologiya termini həm də dilin frazeologizmlərinin bütövlüyünü, yəni lüğətin frazeoloji komponentini ifadə edir. Frazeologizmin hansı məqamda meydana gəldiyini dəqiq müəyyən etmək çətinidir. İdiomlar və birləşmələr, söz birləşməsinin ilk istifadəsindən yaranır, sonra təkrarlanan elementə çevrilir. Sabitlik dedikdə frazeologizmin semantik səviyyədə olan idiomatiklikdən fərqli olaraq sintaktik səviyyəsi başa düşülür. Bu xüsusiyyət üçün aşağıdakı terminlərdən istifadə olunur: “*sabitlik*” (Fleischer, 1997), “*möhkəmlilik*” (Burger, 1998), “*fiksasiya*” (Thun, 1997), “*bütövlük*” (Wisseman, 1978) və ya “*birləşmə*” (Greziano, 1983). Frazeologizmlərin bu xüsusiyyəti frazeologizmlərin digər xüsusiyyətlərinə nisbətən daha çətin olur. Frazeologizm yaxşı təyin olunmuş sözlərin birləşməsi kimi yaranır və istifadə olunur. İnsan frazeologizmi sözü bildiyi kimi bilir və onu söz kimi işlədir.” *Yəni frazeologizmi eşidəndə və ya oxuyanda hərfi mənaya müraciət etmədən onu birbaşa frazeoloji mənada başa düşür. Tam dəyişməzlik yalnız bəzi hallarda mövcuddur. Adətən biri müxtəlif sabitlik dərəcələri ilə məşğul olur*”.[3,6] Möhkəmlilik çox vaxt söz

birdləşmələri, modifikasiyalar və variasiyalara səbəb olur, çünki sözsüz ki, bəzi söz birdləşmələri digərlərindən bir qədər möhkəm olur. Frazologizmlərin ən mühüm xüsusiyyəti idiomatiklikdir. Bu xüsusiyyət üçün sinonim təyinatlar mənanın ötürülməsi, metafora, motivasiya, fiqurluluqdur. Frazologizmlər müxtəlif idiomatiklik dərəcələrinə malik ola bilər, ona görə də onlar idiomatiklik xüsusiyyətinə görə tam idiomatik, qismən idiomatik və qeyri-idiomatik və ya zəif idiomatik olaraq təsnif edilir. Burada tam idiomatik və qismən idiomatik frazeologizmlər publisistik dildə ən çox dəyişikliyə məruz qaldıqları üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Reproductivlik frazeologizmlərin başqa bir xüsusiyyəti də onların təkrar oluna bilməsidir. *“Reproductivlik o deməkdir ki, frazeologizmlər lazım olduqda həmişə yeni yaradılır, tam vahidlər kimi mövcuddur,-deyə Burger (4.6) yazır.”* Gündəlik həyatda həmişə deyimlər və ya atalar sözləri ilə qarşılaşırıq, baxmayaraq ki, onların nə demək olduğunu və haradan gəldiyini dəqiq bilmirik. Əksər almandilli insanlar üçün bu cür ifadələr sadəcə olaraq gündəlik həyatın bir hissəsidir. Bəs idiomla nitq fiqurunun fərqi nədir? Sonuncu qeyd olunan terminlər hətta texniki dilə aiddirmi? Yoxsa bunlar sadəcə danışq dilinin ümumiləşdirilmiş ifadələridir? Aşağıda, biz bir dilin bu cür sabit əlavələri və növbələri ilə məşğul olacaq və onları daha ətraflı araşdıracaq. Buna baxmayaraq, ilk növbədə frazeologiyanın əsas anlayışını müəyyən etmək lazımdır. Qanadlı sözlər və ifadələr xalqın tarixi, mədəniyyəti, dünyagörüşü və həyat təcrübəsini özündə əks etdirən sabit ifadələrdir.[5.6] Onlar nitqi daha təsirli, emosional və obrazlı edir. Həm Alman, həm də Azərbaycan dillərində qanadlı sözlər dilin zənginləşməsində mühüm rol oynayır və insanların fikirlərini qısa, lakin dərin məna ilə ifadə etməsinə kömək edir.

Qanadlı sözlərin mahiyyəti

Qanadlı sözlər müəyyən bir hadisə, tarixi şəxsiyyət, ədəbi əsər və ya xalq müdrikliyi əsasında yaranan, sonradan geniş istifadə olunan ifadələrdir. Bu ifadələr zaman keçdikcə dilin ayrılmaz hissəsinə çevrilir.[6.6]

Məsələn:

Alman dilində: "Zeit ist Geld" (Vaxt puldur). Azərbaycan dilində: "Vaxt qızıldır".

Hər iki ifadə vaxtın dəyərini vurğulayır və insanların əməyə, məhsuldarlığa münasibətini əks etdirir.

Alman və Azərbaycan qanadlı sözlərinin müqayisəsi

Oxşar cəhətlər

1. Həyat təcrübəsinə əsaslanması

Hər iki xalqın qanadlı sözləri uzun illərin müşahidəsi və həyat təcrübəsi nəticəsində formalaşmışdır.

Alman dili: "Übung macht den Meister" (Təcrübə ustad yaradar).

Azərbaycan dili: "Təcrübə kamillik gətirər."

Bu ifadələr zəhmətin və davamlı çalışmanın əhəmiyyətini göstərir.

Frazeologiyanın üç mühüm xüsusiyyəti: Burgerə görə polileksiklik, möhkəmlik və idiomatiklikdir.

Polilekslik frazeologizmin birdən çox sözdən ibarət olması ilə xarakterizə olunur. Yuxarı həddi müəyyən edilmir, çünki ifadənin əhatə dairəsi adətən leksik deyil, sintaktik şəkildə sabitlənir. Çox vaxt cümlə frazeoloji birləşmələrin yuxarı həddi hesab olunur. Birdən çox cümlədən ibarət kəlamlar, şeirlər və ya dualar kimi qısa mətnlər də frazeologizmlər kateqoriyasına aid edilə bilər, lakin yalnız daha böyük qrupların və ya bütöv nəsillərin istifadəsinə aid olan güzəştə.

Frazeologiya, frazeologizmlərlə, yəni sabit söz birləşmələri ilə məşğul olan dilçilik elmidir. Bundan əlavə, frazeologiya termini, həm də dilin frazeologizmlərinin bütövlüyünü, yəni lüğətin frazeoloji komponentini ifadə edir.

Frazeologizmin hansı məqamda meydana gəldiyini dəqiq müəyyən etmək çətindir. İdiomlar və birləşmələr söz birləşməsinin ilk istifadəsindən yaranır, sonra təkrarlanan elementə çevrilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Burger, Harald. Phraseologie: Eine Einführung am Beispiel des Deutschen. Berlin: Erich Schmidt Verlag, 2015.
2. Fleischer, Wolfgang. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. Tübingen: Niemeyer Verlag, 1997.
3. Dudenredaktion. Duden: Redewendungen und sprichwörtliche Redensarten. Berlin: Dudenverlag, müxtəlif nəşrlər.
4. The Penguin Dictionary of Proverbs. London: Penguin Books, müxtəlif nəşrlər.
5. Axundov, A. A. Dil və mədəniyyət. Bakı: Şərq-Qərb, 2008.
6. Deutsches Sprichwörter-Lexikon. Leipzig: Brockhaus, 1867–1880.

XÜLASƏ

Frazeologizmlər "(...) ayrı-ayrı hissələrinin təfsirindən başa düşülməmələri ilə xarakterizə olunur və ya montajlarında o qədər möhkəm birləşiblər ki, donurlar, olduğu kimi, yalnız bu formada istifadə edilə bilər"[6].

Polilekslik frazeologizmin birdən çox sözdən ibarət olması ilə xarakterizə olunur. Yuxarı həddi müəyyən edilmir, çünki ifadənin əhatə dairəsi adətən leksik deyil, sintaktik şəkildə sabitlənir. Çox vaxt cümlə frazeoloji birləşmələrin yuxarı həddi hesab olunur. Birdən çox cümlədən ibarət kəlamlar, şeirlər və ya dualar kimi qısa mətnlər də frazeologizmlər kateqoriyasına aid edilə bilər, lakin yalnız daha böyük qrupların və ya bütöv nəsillərin istifadəsinə aid olan güzəştə. Lüğətlərə müraciət etməklə problemi birmənalı şəkildə həll etmək mümkün deyil, çünki lüğətlərdə heç vaxt dilin indiki vəziyyətinə uyğun gəlməyən leksik material var. Möhkəmliyin iki səviyyəsini ayırd etmək olar, bir tərəfdən psixolinqvistik, digər tərəfdən isə struktur. Frazeologizm əqli cəhətdən vahid birləşmə kimi saxlanılır. Frazeologiya, frazeologizmlərlə, yəni sabit söz birləşmələri ilə məşğul olan dilçilik

elmdir. Bundan əlavə, frazeologiya termini həm də dilin frazeologizmlərinin bütövlüyünü, yəni lüğətin frazeoloji komponentini ifadə edir.

Frazeologizmin hansı məqamda meydana gəldiyini dəqiq müəyyən etmək çətindir. İdiomlar və birləşmələr söz birləşməsinin ilk istifadəsindən yaranır, sonra təkrarlanan elementə çevrilir.

ZAMİNA MUSTAFAYEVA

SUMMARU

THE ROLE OF PHRASEOLOGISMS AND WINGED WORDS IN THE ENRICHMENT OF THE LANGUAGE IN AZERBAIJANI AND GERMAN

In everyday life, we always come across idioms or proverbs, although we do not know exactly what they mean and where they come from. For most German-speaking people, such expressions are simply part of everyday life. But what is the difference between an idiom and a figure of speech? Do the latter terms even belong to technical language? Or are they just generalized expressions of colloquial speech? Below, we will deal with such stable additions and turns of a language and examine them in more detail. However, first of all, it is necessary to define the basic concept of phraseology.

Winged words and expressions are stable expressions that reflect the history, culture, worldview and life experience of a people. They make speech more effective, emotional and figurative. In both German and Azerbaijani, winged words play an important role in enriching the language and help people express their thoughts briefly but with deep meaning.

РЕЗЮМЕ

РОЛЬ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ И КРЫЛАТЫХ СЛОВ В ОБОГАЩЕНИИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО И НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКОВ

В повседневной жизни мы постоянно сталкиваемся с идиомами и пословицами, хотя точно не знаем, что они означают и откуда берутся. Для большинства немецкоговорящих людей такие выражения просто являются частью повседневной жизни. Но в чем разница между идиомой и фигурой речи? Относятся ли последние к техническому языку? Или это просто обобщенные выражения разговорной речи? Ниже мы рассмотрим такие устойчивые дополнения и обороты речи и изучим их более подробно. Однако, прежде всего, необходимо определить основное понятие фразеологии.

Крылатые слова и выражения — это устойчивые выражения, отражающие историю, культуру, мировоззрение и жизненный опыт народа. Они делают речь более выразительной, эмоциональной и образной. Как в немецком, так и в азербайджанском языках крылатые слова играют важную роль в обогащении языка и помогают людям кратко, но глубоко выражать свои мысли.

Rəyçi: Məlahət Gərayzadə.dos.